

Marko Pišev*Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu
identitetsaznanje@gmail.com***Miloš Milenković***Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
milmil@f.bg.ac.rs*

"Islam" u anti-multikulturalnoj retorici političara i antropologa Zapadne Evrope: kongruencija ili koincidencija?*

Apstrakt: Nedavna retorika "kraja" ili "neuspeha" multikulturalizma u Evropi i izvan nje antropologe nije iznenadila. Štaviše, izjave vodećih političara ključnih evropskih ekonomija deluju kao da se oslanjaju na višedecenijsku antropološku kritiku posledica neuspešne primene multikulturalnih politika i u Evropi i na globalnom planu. Deluje kao da poruke koje čujemo poslednjih godina – da su multikulturalne politike kontraindikovane, da slabe kontakte među kulturama, uskraćuju pojedincima pravo na promenu i izbor identiteta i osnažuju unutar-kulturne posednike moći, s patrijarhatom, nasiljem nad ženama i decom, napuštanjem školovanja, religijskim fundamentalizmom pa i terorizmom kao glavnim posledicama – političari čitaju iz antropoloških analiza zloupotreba kolektivnih "kulturnih" prava. U radu se razmatra priroda ove sličnosti između diskursa političara i antropologa s posebnim naglaskom na status "islama" u njima, i diskutuje da li je u pitanju kongruencija ili puka koincidencija stavova, kako prema manjinama, imigrantima i kulturnim različitostima, tako i prema regulativi koja je imala da tu različitost zaštiti kao fundamentalnu evropsku vrednost koja danas, makar na retoričkom planu, bleđi.

Ključne reči: "kraj multikulturalizma", "neuspeh multikulturalizma", antropologija, pojam kulture, kultura u politici, antropologija države i prava, Evropa, islam

* Članak je rezultat rada na projektu "Identitetske politike Evropske unije: prilagođavanje i primena u Republici Srbiji" (ev. br. 177017) koji Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja finansira na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Prethodno je saopšten na međunarodnom naučnom skupu *Les traditions en Europe: modification, invention et instrumentalisation des traditions – 27ème Colloque du Réseau de coopération scientifique en ethnologie et historiographie européennes*, Eurethno (Beograd-Sirogojno, 6-7.IX 2013).

Uvod

Već punu deceniju unazad, multikulturalizam na Zapadu gubi tlo pod nogama. Najoštriji kritičari multikulturnih ideja u društvenoj teoriji i praksi jesu političari koji, naročito u vreme ekonomske krize, teže da etiketiraju manjine kao "crne ovce" zajednice, zaslužne za sva društvena zla. Globalna ekonomska kriza je razotkrila potisnute tenzije među pripadnicima različitih kultura dotle da se u Evropi, među većinskim populacijama nacionalnih država, opaža sve krupniji porast radikalne rasističke desnice, koja na sebi svojstven način manipuliše metaforama različitosti i kulturne ugroženosti "starosedelaca" pred najezdom Drugog. Pojedini politički autoriteti u vodećim evropskim ekonomijama, formalno se ograđujući od šovinističkih i ksenofobičnih društvenih ideja, suštinski se sa njima podudaraju u svojim javnim istupima.

To je naročito primetno u situacijama u kojima kritičari "posledica" multikulturnih politika u obraćanjima javnosti promišljaju o pravu na religijsku posebnost, a posebno o pravu pripadnica i pripadnika islamskih kultura u Evropi, koje deluje kao da udara u same temelje evropskog identiteta. Upražnjavanje islama jasno je naznačeno kao fundamentalna prepreka integraciji mladih širom Evrope u socijetalne kulture evropskih nacionalnih država i o njemu se u datim kontekstima misli i govori kao o retrogradnoj društvenoj sili koja nagriža temelje demokratije, liberalizma i sekularizma.

U ovom radu ćemo se baviti analizom medijsko-političkih kritika multikulturalizma i s time skopčanim medijskim reprezentacijama islama kao vodeće paradigme kulturne drugosti u Evropi. U njegovom drugom delu, problematizovaćemo postkulturnu kritiku multikulturalizma u sociokulturnoj antropologiji, kao mogući teorijsko-interpretativni okvir kadar da prevaziđe retoriku zloupotrebe kolektivnih ljudskih prava, odnosno "terora" kulture nad pojedincem. Konačno, u zaključku pružamo argumente u korist disciplinarne i društvene rehabilitacije nefundamentalističkog multikulturalizma.

Medijsko-politička kritika multikulturalizma

Poslednjih nekoliko godina svedočimo tome da su vodeći političari najvažnijih evropskih ekonomija gotovo jednoglasno konstatovali "kraj" multikulturalizma ili u najmanju ruku njegov "neuspeh". Uglavnom navodeći integracionističke ili asimilacionističke argumente, mada koristeći i retoriku bezbednosti, stvorili su medijsku klimu u kojoj su multikulturne politike za svega par godina postale uzrok društvenih nedaća, a posebno nezaposlenosti. U ne baš elegantno izvedenoj zameni teza, nezaposlenost je postala posledica a ne uzrok smanjenja stepena tolerancije među "pripadnicima" različitih kultura; smanjenje socijalnih davanja tokom ekonomske krize pojavilo se kao posledica odbi-

janja manjina da se integrišu; povrh svega, uspon radikalne rasističke desnice dobio je objašnjenje u nesklonosti dela većine da prihvati poseban status, gotovo privilegije kakve multikulturalne politike garantuju manjinskim i/ili imigrantskim populacijama. Ta vrsta argumentacije, iako ne složena, veoma je bogata metaforama različitosti za koje je antropologija inače profesionalno zainteresovana, a u toj atmosferi posebnu pažnju privlači uloga starog-novog "evropskog Drugog" – islama.

Metafore različitosti uključuju mnoge "krivce" i "žrtve". Žrtve su negde država, ponegde društvo, negde ekonomija, ili kombinacija dva ili sva tri, a u red krivaca svrstane su, u zavisnosti od stepena otvorenosti kritike: od multikulturalnih politika, preko ideje multikulturalnog društva, do samih populacija kojima multikulturalne politike služe odn. onih njihovih metonimijskih predstavnika koji su "tipični" nosioci etničkih ili religijskih svojstava. Tako, na primer, ugledna političarka iz vodeće evropske ekonomije smatra da je multikulturalno društvo to koje je omanulo. Omogućavajući imigrantima da uživaju građanska prava i slobode često i bez znanja zvaničnog jezika, multikulturalno društvo je dopustilo da razdvojene populacije žive jedna do druge ne komunicirajući, ne pružajući time motivaciju imigrantima da se integrišu. Dodajući, i u više navrata razjašnjavajući da njena retorika nema za cilj da odvrati imigrante od doseljavanja, već da ukaže na potrebu za njihovom funkcionalnom integracijom, ova laička teorija ostala je nedorečena i otvorena za komunikaciju i s najdaljim krajevima političkog spektra. Iz istog izvora saznajemo i da je političar srodnih opredeljenja i koalicioni partner pomenute ugledne političarke, precizirao da je "sve u svemu, očigledno da je imigrantima iz zemalja poput Arabije i Turske teže da se integrišu", dodajući: "Multikulti je mrtav". Drugi najviši funkcioner iste ekonomije, mada najčešće dijametralno suprotnih političkih uverenja, odgovorio je da je islam integrativni deo društva, poput hrišćanstva i judaizma. Celu debatu je pokrenuo visoki zvaničnik narodne banke pomenute ekonomije, eksplicitno navodeći da je, među svim imigrantskim grupama, muslimanska ta koja je jedina nedvosmisleno povezana s kriminalom i zloupotrebama socijalne pomoći.¹

Najviši zvaničnik druge vodeće evropske ekonomije sličnog je mišljenja, mada je u njegovoj verziji multikulturalizam direktnije povezan s radikalnim antidruštvenim pokretima pa i terorizmom, uz zahtev da se nacionalni identitet osnaži i time spreči ekstremizam nastao kao posledica "pasivne tolerancije" državnog multikulturalizma.² I ove izjave su pokrenule nacionalnu debatu, u kojoj se kao fundamentalni drugi ponovo pojavio – islam, a koje su pokrenule nešto sofisticiraniju debatu o razlikama između islama i islamskog fundamen-

¹ BBC Europe. 2010. Merkel Says German Multicultural Society has failed. BBC. October 2010, news sec. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451>.

² BBC Europe. 2011. State Multiculturalism Has Failed, Says David Cameron. BBC. February 2011, news sec. <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-12371994>.

talizma, i posebno o tome šta bi bila rasno, klasno, etnički i religijski "neutralna" nacionalna kultura u koju manjine treba da se integrišu.³ U sklopu te debate, izgradnja velike džamije dobila je posebno mesto, a kritika njene izgradnje postala je simbol borbe ne protiv islama, muslimana ili imigranata uopšte, već protiv uvođenja segregacionističke multikulturalne politike koja bi, po ugledu na druga evropska društva, predstavljala infrastrukturu društvene segregacije i prepreku integraciji u nacionalni kulturni model.⁴

Ta tema posebno je relevantna za treću najveću evropsku ekonomiju, u kojoj je još od 19. veka na snazi pokušaj da se nacionalna kultura programski očisti od etničkih i religijskih svojstava, u nameri da posluži kao okvir za građansku integraciju svih podanika republike. Ipak, i u njoj danas vodeći političari problematizuju neuspeh interkulturalne integracije i činjenicu da multikulturalizam nalik na onaj u drugim evropskim zemljama, podriva temelje etnički i konfesionalno kulturno-neutralne građanske države.⁵

Multikulturalizam kao glavnog krivca za nacionalne nedaće iskoristio je i poznati terorista, izvršivši masakr ne nad pripadnicima zajednica koje bi trebalo da imaju korist od multikulturalnih politika, već nad pripadnicima nacionalne većine – podmlatkom liberalne političke opcije koja promovise kulturnu raznolikost nacije, "kaznivši" je zbog pretvaranja glavnog grada nacije u "multikulturalni pakao".⁶

Bilo da je u pitanju označavanje politike, ili tipa društva, ili manjinskih grupa, ili celih političkih opcija kao "krivaca" za posledice multikulturalnih politika,

³ Guillam, Peter. 2011. The Multiculturalism Debate is Not About Culture. The Guardian. April 26, news sec. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/apr/26/multiculturalism-debate-british-values-culture>. Hannan, Daniel. 2012. Multiculturalism? Nonsense. The Olympics are a Victory for Patriotism and Common British Values. Mail Online. August 6, news sec. <http://www.dailymail.co.uk/debate/article-2184689/Multiculturalism-Nonsense-The-Olympics-victory-patriotism-common-British-values.html>.

⁴ Jacobs, Luke. 2012. Newham Council 'Considering Next Steps' Over West Ham 'Mega-mosque.' Newham Recorder. June 28, news sec. http://www.newhamrecorder.co.uk/news/newham_council_considering_next_steps_over_west_ham_mega_mosque_1_1424696. Mega Mosque No Thanx. 2009. Tablighi Jamaat. <http://www.megamosque.no/quoethanks.com/evidence/tablighi-jamaat-summary>.

⁵ Erlanger, Steven. 2011. France Enforces Ban on Full-Face Veils in Public. The New York Times. April 2011, world sec. <http://www.nytimes.com/2011/04/12/world/europe/12france.html?ref=weekinreview>.

⁶ Crossan, Andrea. 2012. Breivik Trial: How Multicultural is Norway? The World. April 17, world sec. <http://www.theworld.org/2012/04/breivik-trial-how-multicultural-is-norway/>. Mustafa, Abid. 2012. Breivik and the Death of Multiculturalism. Bikyamasr. April 28, world sec. <http://www.bikyamasr.com/67473/breivik-and-the-death-of-multiculturalism/>.

deluje da je kulturna getoizacija odn. odbijanje sve većeg broja mladih Evropljana neevropskog porekla da se integrišu u dominantne nacionalne kulture poprimila najozbiljnije oblike u slučaju mladih muslimanki i muslimana. Tako su oni u diskursu vodećih političara označeni kao stari-novi Drugi u Evropi.

Postoji nekoliko razloga za to. Pre svega, kako je već napomenuto, neretko se događa da se u zapadnim političkim diskursima – naročito onim, sklonijim desničarskoj ideologiji – islam konstruiše kao monolitan religijski sistem inherentno blizak pojmu "ekstremizam", pri čemu dotični pojam obuhvata nekoliko nivoa. U blažem smislu, "islamski ekstremizam" se u medijima zamišlja kao nekritičan odnos muslimana prema svojoj veri, što muslimane kao navodno homogenu grupu društvenih aktera približava struji verskog fanatizma. U jačem smislu, "islamski ekstremizam" označava radikalnu netrpeljivost, čak mržnju prema ne-muslimanima i ateistima, što muslimane u celini čini navodno sklonim nasilju, netoleranciji potencijalno kobnim za moderna, sekularna društva evropskog Zapada, ali i šire.⁷

Drugost neevropljana, poglavito muslimana, u Evropi označena je i uopštenom predstavom o neprilagodljivosti muslimana na moderne društvene trendove Zapada. Ovo je naročito u vezi sa bazičnim vrednostima koje, kako vodeći zapadni političari tvrde, čine vezivno tkivo društava na čijem su čelu. Progresivne društvene vrednosti, poput onih utkanih u teoriju ljudskih prava, rodne ravnopravnosti i verske trpeljivosti postavljaju se nasuprot takozvanom "džihadističkom propovedanju"⁸ islamskih ekstremista koji promovišu prakse poput klitoridektomije, prisilnog braka i ubistva iz časti. Varvarske kulturne tvorevine, prodrevši u samo jezgro prosvećenog Zapada najezdama imigranata iz severne Afrike, Bliskog istoka, Turske, Kavkaza i drugde, ugrožavaju, tako, pomenute civilizacijske vrednosti Zapada i jedini su krivac za stvaranje atmosfere hladnog (kulturnog) rata između imigrantske i domaće populacije na tlu Evrope, rata koji još prema prognozama iz 1968. godine može završiti masovnim kupanjem u "rekama krvi."⁹ U osnovi ovakvih apokaliptičnih predviđanja, kako od strane političara, tako i njihovih podanika leži strah od rasne kontaminacije, maskiran u javnosti još uvek daleko manje kontroverznim strahom od kulturne kontaminacije, tobože usmerene ka totalnoj dezintegraciji zapadnih vrednosti. U ovom krugu značenja kultura je svedena na biologiju, a "tipične" rasne karakteristike nužno su praćene različitim kulturnim odlikama koje pri međusobnom dodiru dovode do eksplozije, kao da je po sredi drama-

⁷ O redukciji islama na fundamentalizam, vidi: Rabasa 2009; Akbar 1991; Price 1999; Tibi 2001; Zubaida 2001.

⁸ <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/06/observer-editorial-multiculturalism-david-cameron>

⁹ <http://www.telegraph.co.uk/comment/3643823/Enoch-Powells-Rivers-of-Blood-speech.html>

tična atomska reakcija nespojivih hemijskih elemenata. Jedan čitalac Gardijana je zabrinutost od, po belu rasu i njoj prisajedinjenu "evropsku kulturu", pogubnih posledica "multikulturalnog eksperimenta", izrazio sledećim rečima:

Pa, nije li slučaj da će belci, prema izveštajima eksperata, ionako za šezdeset godina postati manjina u Ujedinjenom kraljevstvu? I pored toga, oni tvrde kako mi ne možemo da učinimo ništa da to sprečimo, tako da pretpostavljam da je to onda to. Hajde, onda, da svi učinimo sve što možemo da pohitamo ka tom danu, možda i da ga čak pomerimo na rasporedu unapred. I hajde da u to ime organizujemo masovnu žurku. Biće to veliki dan.

Na drugom mestu, isti čitalac je razjasnio šta podrazumeva pod pretnjom preplavljenosti evropskog Zapada bujicama imigranata neevropskog zaleđa:

Želim da moja deca liče na mene, i želeo bih da deca moje dece liče na mene, i želeo bih da moja deca i deca moje dece odrastaju u društvu koje odražava njihovu kulturu, nasleđe i, naravno, njihovo evropejstvo. Ne vidim ništa loše u tome. To je osnovna ljudska potreba. Želim da moja deca prenesu dalje moj identitet, klan, pleme. Sve su to vrlo bazične stvari. Na Zapadu postoji narastajući pokret, naročito kad je reč o akademiji, koji napada svakog ko se oseća na ovaj način, posebno kad je po sredi belac i hrišćanin.¹⁰

Odmah upada u oči da je u srži ovako predstavljene multikulturalne realnosti smešten strah od zagušenja, tačnije, strah od propasti esencijalnih kvaliteta rase i kulture, odnosno, rase-kao-kulture, u "multikulturalnom paklu." Pritom, ostaje nejasno šta je tačno ta esencija koja po svaku cenu mora biti konzervirana. Da li je to skup kulturnih odlika, da li ona ima neke veze sa hrišćanstvom, s demokratskim vrednostima, s građanskim pravima i slobodama, ili je možda reč o boji kože koja na neki način garantuje kontinuitet evropskog duha i genetskog materijala, svega onoga što Evropljanin jeste i što bi zauvek trebalo da bude? Rasnokulturne ideje stvaraju veliku zbrku oko pojmova rase i kulture i teško je razlučiti šta je jedno, a šta drugo i šta proizlazi iz čega (Kuper 1988; Kuper 2003; Wade 1993; Gill 1994).

No, postoji najmanje još jedan aspekt medijske i političke kritike multikulturalizma koji se direktno tiče položaja evropskih muslimana u vodećim društvima Zapada, a koji bi se mogao nazvati kulturološkim argumentom lišenim rasističke podloge; ovaj argument usredsređen je direktno na probleme integracije doseljeničkog stanovništva i teži da poistoveti multikulturalizam sa geotizacijom, odnosno, balkanizacijom društva koje trpi razorne posledice "multikulturalističke doktrine", pri čemu različite zajednice u društvu, umesto da intereaguju i rade na distribuiranju osećaja deljenog identiteta, grade "novi Vavilon" jezika i sukobljenih kultura.

¹⁰ <http://www.theguardian.com/commentisfree/2010/dec/19/anushka-asthana-multiculturalism-good>

Zašto se kulturološki argument vezuje za muslimansku populaciju u Evropi? Zato što upravo muslimani, prema procenama zapadnih medija, imaju najozbiljnije probleme u adaptaciji kulture-domaćina. Krećući se unutar ovog horizonta, esencijalizmi iznova izviru na videlo, ali ovog puta smešteni u binarne opozicije, koje bi trebalo da potcrtaju inherentnu neusaglasivost zapadne i islamske "kulture" (obostrano portretisane u jednini!). Na strani Zapada, esencijalne kulturne odlike se najčešće kreću u sferi ljudskih prava, trpeljivosti, građanskih sloboda, demokratskih vrednosti, rodne ravnopravnosti i jednakosti pred zakonom. Sve su ovo, sudeći prema medijskim izvorima, esencijalne odlike "zapadne kulture", ili specifično, britanske, francuske, nemačke... kulture.¹¹ Sa druge strane, imamo netolerantan islam, islam koji ne mari za ljudska prava, koji tlači žene, zaostali islam koji propoveda smrt nevernicima, homoseksualcima i apostatima, islam sklon ekspanzionizmu, ekstremizmu, nasilju i terorizmu.¹² Ovo su esencijalne odlike društava u kojima je islam zvanična vera. Odatle i ne čudi da se u multikulturalnim uslovima dve "esencije" – "zapadna" i "islamska" – najoštrije sukobljavaju, tako da nikako ne može doći do plodotvorne fuzije nativnih i sa (azijsko-afričke) strane prispelih kulturnih strujanja na tlu Evrope.

Predstave o navodnim nasilnim i terorističkim tendencijama evropskih muslimana zasnivaju se, pre svega, na dedukcijama koje na primeru jedne grupe muslimana (recimo, tzv. "islamista") zaključuju o celokupnoj muslimanskoj zajednici bilo gde u svetu. Raznorazne terorističke ćelije, islamski fundamentalisti i militantni vernici postaju, tako, slika i prilika celokupne *umme* (zajednice islamskih vernika u prostoru i vremenu koja prevazilazi etničke, rasne i klasne distinkcije), kako izvan, tako i unutar "multikulturalnog pakla" zapadne Evrope. Sličan logički postupak važi i za pojedine kulturne prakse koje pojedini političari i laici na Zapadu smatraju karakterističnim za islam. Kamenovanje, unakaženje kiselinom, silovanje i sistematsko podjarmljivanje žena, samo su neke od navodno preovlađujućih odlika islamske vere, premda one nemaju nikakvu konkretnu osnovu u Kuranskom tekstu i etnografski je dokumentovano da su one specifičnosti regionalnih, retko nacionalnih, kulturnih konteksta u kojima islam doživljava lokalizaciju – da su, dakle, specifične za konkretna društva a ne za globalnu religiju u celini (Tamadonfar 2001; Faqir 2001; Bielefeldt 2000; Mir-Hosseini i Hamzić 2010).

Ukoliko uzmemo u obzir samo negativne primere i predložimo ih kao normu čitavog sistema koji težimo da diskreditujemo, rizikujemo da nam se na glavu sru-

¹¹ O retorici okcidentalizma, v. Ning 1997; Bilgrami 2006; Coronil 1996; Brunner 2007. O konstrukciji "Okcidenta" iz perspektive "Oriјenta", pogledaj: Buruma, Ian i Avishai Margalit 2005.

¹² O orijentalističkim konceptualizacijama islamske "retrogradnosti" pogledaj: Said 2008; Mutman 1992-1993; Samiei 2010; Pišev 2011; Pišev 2013.

či vlastiti "prljav veš", što ne vodi nikuda sem u nerazrešiv konflikt dve oponent-ske strane oko toga čiji veš je manje reprezentativan pred sudom prosvetljenog razuma. U kontekstu ovoga, jesu li nedavne nasilne proteste protiv gej brakova u Parizu i drugim gradovima Francuske organizovali muslimanski homofobi, teroristi i ekstremisti, ili su iza njih većinom stajali pripadnici bele srednje klase, podržani katoličkim sveštenstvom i brojnim desničarskim organizacijama?¹³ I šta to govori o esencijalnim odlikama evropejstva i islama, naročito kad je reč o ljudskim pravima i građanskim slobodama u samom srcu Evrope? Govori u najmanju ruku to, da je esencija, ili nekakav neopipljivi, sveprožimajući kvalitet zasebnih ljudskih zajednica kompletna fikcija, koja služi tome da pojednostavi društvenu stvarnost i konstruiše crno-belu podelu na "nas" i "njih" (pri čemu smo "mi" uvek na beloj, a "oni" uvek na crnoj liniji spektra). Ne postoje međutonovi. Nema sivih zona. "Mi" smo uvek civilizovani, dok su "oni" uvek necivilizovani. "Mi" smo uvek na strani progresa i svega kreativnog, konstruktivnog i pozitivnog, dok su "oni" uvek nazadni i na strani destrukcije. "Mi" vučemo društvo napred; oni su živo blato koje teži da nas u tim naporima proguta. "Mi", tako, zadržavamo svoju individualnost, dok je oni gube, jer su hteli-ne hteli ništa drugo do gradivne čestice crnog oblaka prepunog otrovnih esencija i loše biologije.

U nedavnom intervjuu, nemački političar Tilo Sarazin, čija je knjiga *Deutschland schafft sich ab* ("Nemačka se samoukida") ostvarila spektakularan uspeh u njegovoj zemlji, okarakterisao je Turke kao drugost koja "osvaja Nemačku onako kako su Kosovari osvojili Kosovo: višim prirodnim priraštajem", dok je krajnje domete doprinosa turske populacije nemačkom društvu ocenio kao "trgovinu voćem i povrćem."¹⁴ U drugoj vodećoj ekonomiji Evrope, ogroman procenat mladih, koji su treća ili četvrta generacija muslimanskih imigranata, ne trguje čak ni prehrambenim namirnicama; marginalizovani i stešnjeni u oronule, grafitima išarane getoe, ovi građani "imigrantskog porekla" teško pronalaze zaposlenje zbog svog afričkog prezimena, veroispovesti i/ili boje kože, a pojedini novinski izveštaji ih dodatno stigmatizuju nazivajući ih glavnim nosiocima kriminalnih aktivnosti u zemlji.¹⁵ Čak i visokokvalifikovani državni službenici muslimanskog zaleđa trpe suptilne oblike stigmatizacije: Laila al-Zwaini, advokat sa specijalizacijom na polju islamskog prava, u datom kontekstu je primetila da je "holandsko društvo promenilo način na koji me posmatra – nekada nije marilo da li sam muslimanka, katolkinja ili Jevrejka – ali sada je to važno. Ranije sam bila holandski starosedelac sa egzotičnim

¹³ <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/france-huge-gay-marriage-protest-turns-violent-in-paris-8632878.html>

¹⁴ <http://www.spiegel.de/international/germany/the-man-who-divided-germany-why-sarrazin-s-integration-demagoguery-has-many-followers-a-715876-2.html>

¹⁵ <http://www.theguardian.com/world/2010/nov/16/france-racism-immigration-sarkozy>

zaleđem, ali sada se moj identitet izmenio premda sam ja ostala ista, islam je stao na mesto mog primarnog identiteta."¹⁶

Postoji nekoliko razloga zbog kojih je etiketiranje pojedinaca po ovako rigidno shvaćenom modelu kontraproaktivno u pluralnim društvima Zapada. Prvo, članovi većinske grupe, služeći se datim kulturnim markerima, mogu lako definisati mete u periodima društvene krize. Pojedinaac, primera radi, na račun svog kulturnog zaleđa prima negativno konotiranu etiketu muslimana, da bi odmah zatim bio stigmatizovan kao crna ovca zajednice; budući izvor svog zla, muslimanska "crna ovca" može u zgodan čas, i bez previše buke, biti žrtvovana na oltaru nacionalnog preporoda. Crna ovca zajednice, ovako konstruisana, ne valja ni kada je uspešno integrisana u društvo – jer se tada nalazi preblizu izvora materijalne dobiti i društvenog uticaja – ali ni kada je marginalizovana – jer je u tom slučaju siromašna, te staje na teret "poštenih građana" koji uredno plaćaju porez državi.

Prema našem mišljenju, osnovi savremene medijske i političke hajke na multikulturalizam stoji tipičan, trofazni delatni okvir drugojačenja. Njegova prva faza ogleda se u marginalizaciji, druga u esencijalizaciji, a treća u stigmatizaciji manjinske populacije. Tako dolazimo do drugog razloga zbog kojeg je etiketiranje manjina štetno za postojeće elite društvenih većina na Zapadu. Oslanjajući se na priloženi okvir, političari i drugi kritičari multikulturalizma dovode u pitanje one, tobože "esencijalne" kulturne attribute zapadne "kulture" – poput slobode, univerzalne ravnopravnosti, vladavine prava, tolerancije, "fer pleja", demokratskih principa i slično – koji bi trebalo da su uvreženi u same temelje društava na čijem su čelu. Time dovode sebe u krajnje apsurdnu situaciju: formalno podržavajući ideje liberalnog društva te na latentnom planu manipulišući njegovim bazičnim vrednostima, oni se suštinski kreću ka opstruiranju tih vrednosti i bliženju nečemu opasno srodnom ideologiji "krvi i tla." Upotreba demokratskih tradicija u političkim diskursima savremenih zapadnih društava počela je da obuhvata, tako, i autoritativne debate o nacionalnom identitetu u okviru kojih država diktira svojim podanicima kako se biva članom nacije.¹⁷ "Uzmi ili ostavi", glasi zaključak tako koncipirane potrage za esencijalnim odlikama nacije, upućen prevashodno onima koji su od ranije označeni kao crne ovce zajednice – ljudima veroispovesti i boje kože drugačije od one koja je sa zvaničnog nacionalno-identitetskog aspekta "najpoželjnija".¹⁸ Uviđajući da im tu nije mesto, pripadnici manjinskih grupa se s pravom pitaju kuda dalje: veliki broj "nepoželjnih" građana tu je već generacijama i ima slabe ili nikakve dodire sa matič-

¹⁶ <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-12240433>

¹⁷ <http://www.france24.com/en/20091206-sarkozy-besson-national-identity-debate-immigration-controversy-france-frenchness>

¹⁸ <http://www.spiegel.de/international/germany/excerpt-from-we-new-germans-a-858622.html>

nim zemljama. Odatle i ne čudi podatak da se nezanemariv procenat mladih, čiji su roditelji i preci pre mnogo decenija migrirali iz delova muslimanskog sveta u delove zapadne Evrope, danas sve приметnije posvećuje islamu i tradicijskim kulturnim vrednostima: s obzirom da se u zemljama gde su rođeni i odrasli osećaju marginalizovanim, stigmatizovanim i nepoželjnim, te da u osnovi nemaju kuda da se vrate, oni pronalaze utočište u verskim organizacijama – više ili manje "ekstremnim", više ili manje militantnim – koje im pružaju osećaj deljenog identiteta i pripadništva. Mit o "multikulturnom paklu" perpetuiran je, tako, snagom samoispunjavajućeg proročanstva.

Ove i srodne teme antropološko interesovanje za konstrukciju, očuvanje, instrumentalizaciju i prezentaciju kulture, identiteta i nasleđa stavlja u sam epicentar društvenih neprilika, dok antropologiju multikulturalizma i s njom povezana pitanja čine aktuelnom i stoga izloženom pomnoj analizi i kritici, često i protivno volji samih antropologa zainteresovanih za pomenuta pitanja.

Postkulturalna kritika multikulturalizma

Svoju potpunu artikulaciju antropologija multikulturalizma dosegla je u formi na koju prigodno referiramo kao na postkulturalnu antropologiju. Poente ove teorijsko-metodološke tradicije odlikuje izrazita formalna sličnost, gotovo istovetnost s političkim kritikama multikulturnih politika prisutnim u medijima tokom decenije za nama, skiciranim u prethodnoj celini.¹⁹

Postkulturalna antropološka kritika multikulturalizma ima mnoge, međusobno tek mestimično artikulisane poente. Srž svoje argumentacije ovaj pristup crpi iz višedecenijske antropološke debate o realnosti kulture, centrirane oko nastojanja da se identitet discipline definiše preko definicije njenog osnovnog "predmeta" istraživanja tj. kulture.²⁰ Oko te centralne debate i višedecenijskog nastojanja da

¹⁹ Za nastojanja da se postkulturalna antropologija teorijsko-metodološki artikuliše v. Milenković, M. 2005; Milenković, M. 2007 b; Milenković, M. 2007 c; Milenković, M. 2008.

²⁰ Velika debata o kulturi, koja prožima gotovo čitavu teorijsko-metodološku istoriju antropologije, svoje poreklo ima u nastojanju ranih akademskih antropologa da zasnuju nezavisnu disciplinu i etabliraju je kao nedvosmisleno distinktivnu u odnosu na arheologiju, sociologiju, kulturnu istoriju i dr. Iako discipline jeste moguće zasnivati prema raznolikim kriterijumima (metodološki, institucionalno, pragmatički i dr.), definisanje antropologije preko kulture kao distinktivnog "predmeta" preovladavala je u istoriji discipline, kulminirajući na prelazu iz 1970-ih u 1980. godine analizama koje su, autorefleksivno primenjujući teorijsko-metodološki aparat discipline na nju samu, pokazale da su kulture u izvesnom, netrivialnom smislu, proizvod samih antropologa, pa da se antropologija bavi predmetom koji je sama "izmislila" (ili osmislila, možda najpre domislila) a ne društvenom stvarnošću. Videti: Wagner 1981; Wolf 1984; Wolf 1988; Milenković 2003; Milenković 2007 a.

se kultura kao centralni pojam discipline definiše kroz primenu, u decenijama koje svedoče pojavu "kritičke" (a kasnije i "postmoderne" antropologije, o kojima ponaosob zbog složenosti tematike ovde neće biti reči), plete se sofisticiranija argumentacija koja kulturu demistifikuje kao univerzalno ljudsko svojstvo i politizuje je u njenim mnogobrojnim etnografskim kontekstima, istražujući moduse njene konstrukcije (od strane društvenih aktera ali i samih antropologa koji kulture proizvode samim istraživanjem) i instrumentalizacije (poglavito u političke svrhe, najčešće u formi politike identiteta).²¹

Sumirano, a za potrebe ovog ogleada, poente postkulturne antropologije mogu se redukovati u sledećem smislu:

- Kulture nisu homogene celine verovanja, ponašanja, artefakata i drugih ljudskih proizvoda, karakterističnih za neku zajednicu, po pravilu etnički ili konfesionalno definisanu u multikulturnom kontekstu;
- Uprkos gorenavedenom naučnom saznanju, sticanom na osnovu višedecenijskih etnografskih istraživanja, kulture se kao takve ipak po pravilu definišu u političkoj i pravnoj teoriji: kao zatvorene, homogene celine, najčešće s etničkom ili etnokonfesionalnom atribucijom; takve se konstitucionalno i zakonski štite, u smislu pridavanja statusa, obaveza i prava;
- Političko i pravno pridavanje realnih svojstva kulturama crpi svoj izvor iz prednaučne, neantropolške definicije kulture, koja je karakteristična za romantičarske i neoromantičarske, nacionalističke etnokonfesionalne, rasiističke i slične pokrete koji u svojoj osnovi imaju politiku kulturnog identiteta kao bitnog ili presudnog svojstva osobe; administracija toga najčešće nije svesna – ona ta ostrva kulturne isključivosti štiti po automatizmu;

²¹ Za antiesencijalizam kritičke antropologije, zainteresovane da dekonstruiše "kulture" kao koncepte ne realne već pogodne za vivisekciju složene društvene stvarnosti u skladu s interesima administracije, korišćene za upravljanje etnički, konfesionalno i rasno identitetski složenim realnostima u kolonijama, posebno je relevantna kritika kakvu su, doduše iz ideoloških razloga, upućivali levičarski nastrojani, kritički ili "dijalektički" antropolozi. Sažet, njihov argument iznet sedamdesetih godina 20. veka, kasnije veoma bitan konstituent postkulturne antropologije, glasi: fiksirajući potlačene u strogo ograničene, lako prepoznatljive entitete lake za mišljenje i pogodne za upravljanje i kontrolu, antropologija je u službi kolonijalizma omogućila da analitička kategorija kulture proizvede entitete koji su se činili stvarnim, a bili verifikovani opštim akademskim autoritetom i autoritetom istraživača. Kao proces dugog trajanja, ovo kolonijalno fiksiranje analitičkog pojma kao realnog entiteta postalo je neupitno i (primitivne) kulture su postale – stvarne, u političkom, pravnom, geografskom i svakom drugom smislu. Videti: Asad 1998; Wolf 1997. Za analize načina na koje proučavani strateški konstruišu svoje kolektivne identitete v. Hale 1997; Kuper, A. et al. 2003; Gupta and Ferguson 1992; Friedman 1992; Friedman 1993; Smedley 1998.

- Svoj vrhunac takav trend dosegao je u multikulturalnim politikama, koje se u vidu sve agresivnijeg globalnog standarda poštovanja prava manjina, šire planetom i prerastaju u "neizostavan" element "demokratizacije" društava, predstavljajući jedan od lakmusa na osnovu kojeg se ustanovljava "razvijenoš" političkog sistema u nekom društvu;
- Multikulturalne politike reifikuju kulture, pojednostavljaju značenja, fiksiraju simbole i, sumirano, etnifikuju društvenu stvarnost u meri u kojoj ona postaje mozaik međusobno razdvojenih ostrva identiteta, čiji stanovnici nemaju ni obavezu ni motiv da komuniciraju ili da se integrišu u zajedničko društvo; u tom smislu, one su kontraindikovane, i ne služe proklamovanim ciljevima konsolidovanja demokratije i poštovanja ljudskih prava;
- U pravno-političkom ambijentu rukovođenom multikulturalnim politikama, pojedinci nemaju mogućnost da biraju, konstruišu, odreknu se identiteta, povremeno ga ili ponovo upražnjavaju, budući da im je on i interno i eksterno atribuiran, pa povrhu toga i fiksiran jurisprudencijom; oni su "zarobljeni" u "svom" identitetu i moraju da ulažu veoma veliki napor da ga odbace ili izmene;
- Postkulturalna antropologija, stoga, mora da se suoči s brojnim istraživačkim, teorijskim, ali i političkim problemima, imajući u vidu da je njene kritičke poente koje idu u pravcu demistifikacije multikulturalnih politika kao generatora unutargrupnog tlačenja u manjinskim i/ili imigrantskim zajednicama, veoma lako moguće površno protumačiti kao integracionističke, asimilacionističke, nacionalističke pa i ksenofobične;
- Zbog toga komplikovani problem prevodenja antropološke teorije u politički komentar i društvenu kritiku zahteva osetljiv pristup koji još uvek nije zaokružen, posebno imajući u vidu opasnost da se antropološka kritika multikulturalizma pomeša s ksenofobičnom ideologijom i politikom;
- Osetljivost tematike s kojom je postkulturalna antropološka kritika multikulturalizma suočena utoliko je veća ukoliko je njena analiza posvećena "fundamentalnijim" pitanjima etniciteta, konfesije ili rase, posebno kada su ona prelomljena u žargonu "sukoba civilizacija" koji tokom poslednjih godina prati i sudbinu islama u Evropi.

* * *

Iz prethodne celine vidimo da kritičari multikulturalizma takođe reifikuju kulture, i manipulišu kulturnim esencijalizmima na sličan, ako ne i potencijalno pogubniji način od zastupnika multikulturalnih politika. Uz to, nedavne medijske kontroverze o pravu na veo²², o evropskom nebu probodenom muslimanskim

²² <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11496459>

minaretima²³ i o evropskim ulicama koje udomljavaju teroriste i ekstremističke verske organizacije²⁴, pokazuju da je kultura – bar u praksi, ako ne u teoriji – još uvek bitna, i da ima opipljivu težinu u javnim i političkim debatama. Podjednako neobavešteni o savremenim antropološkim saznanjima, mediji i političari nas navode da se zapitamo počiva li u nama nekakva esencija koju izlažemo kobnoj opasnosti ukoliko s naivnim entuzijazmom podržavamo život u multikulturalnom, umesto u monokulturalnom društvu. U čemu se ogleda ta esencija, da li je moguće odrediti njene parametre, izmeriti joj vrednosti, otkriti kako i kada nastaje i pod kakvim uslovima bleđi? Za mnoge bele Evropljane, bilo da su političari po profesiji ili po aspiracijama, ova pitanja su od ključnog značaja, jer pothranjuju strah od nestanka nativne bele kulture u okolnostima masovne imigracije stanovništva drugačije boje kože. S druge strane, a slično deplasiranju kulturnog relativizma²⁵, pojedini kritičari diskredituju multikulturalizam tvrdnjama o nemogućnosti donošenja moralnog suda u pogledu toga koje su kulturne prakse prihvatljive, koje neprihvatljive u multikulturalnim društvenim kontekstima²⁶; sve kulture se načelno tretiraju kao jednakovredne, pa se fenomeni poput terorizma, mizoginije, i antisemitizma tretiraju kao moralno analogni teoriji ljudskih prava, promovisanju rodne ravnopravnosti, građanskih sloboda i slično.

No, kao sa kulturnim relativizmom, i ovde je po sredi nimalo suptilna zame-na teza. Naime, etiketiranje jedne (muslimanske) manjinske grupe kao inherentno mizogine, netolerantne i nasilne u sebi sadrži eksplicitnu moralnu osudu, koja je povrh toga, donesena u svetlu krajnje uopštenih i neinformisanih predstava

²³<http://www.theglobeandmail.com/news/world/french-muslims-demand-group-ban-after-attack-on-mosque/article4629276/>.

²⁴ <http://rt.com/news/islam-radicalization-terrorism-europe-826/>

²⁵ Taj metodološki postulat nalaže da Koja nalaže da vrednosti i moralne standarde neke kulture ne bi trebalo da posmatramo "spolja", već iznutra – tako da ugrabimo svu složenost značenja koje zatečena konfiguracija moralnih standarda i vrednosti ima za istraživane, a ne za istraživača. Za izrazito racionalističku kritiku kulturnog relativizma, pogledaj: Gellner 2000; a za kritiku Gellnerove kritike, pogledaj Pišev 2008.

²⁶ Barry 2001. Primera radi, ključni simbol prava na različitost, gotovo opšte mesto javnih debata o paradoksima ljudskih i manjinskih prava, danas je veo, koji mlade muslimanke, poglavito u Francuskoj, nose ne više (samo) zato što ih na to primorava konzervativizam sopstvene mikrosredine, već iz prkosa obavezi da budu integrisane u nacionalni kulturni idiom koji smatraju ksenofobnim, pa i rasističkim, što vodi daljim debatama o tome da li je nošenje vela – osnovno ljudsko pravo ili pervertiranje istog u formalno laičkoj državi. O tome pobježe u: Gilbert, Marie. 2011. France's 'Battle of the Veil.' <http://www.geopoliticalmonitor.com/frances-battle-of-the-veil-4348/>. Murphy, Caryle. 2009. Behind the Veil: Why Islam's Most Visible Symbol is Spreading. <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2009/1213/Behind-the-veil-Why-Islam-s-most-visible-symbol-is-spreading/%28page%29/4>. Ramdani, Nabila. 2010. Laïcité and the French veil debate. The Guardian. May 23, world sec. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/belief/2010/may/23/france-veil-ban-burqa>.

o celokupnoj kulturi o kojoj je reč. Kulturni relativizam, pragmatično shvaćen, služi kao praktično pravilo koje upozorava da se stave van snage neposredni sudovi o kulturi, kako bi se izneli dobro obavešteni sudovi naknadno i nakon uporedne i kontekstualne analize; slično tome, i za multikulturalizam bi trebalo da važi ustezanje od "niskog starta" u moralnom osuđivanju manjinskih grupa koje su, hteli mi to ili ne, deo našeg društva – i to s dvostrukim ciljem: prvi se ogleda u a) potrebi za prevazilaženjem etnocentričnih pristrasnosti koje najdublje razjedaju multikulturalna društva; a drugi u b) postepenom donošenju informisanih, refleksivnih i koliko-toliko objektivnih moralnih sudova o pripadnicima drugih kultura s kojima, takoreći, delimo životni prostor. Multikulturalne politike bi, onda, umesto paranoidnog piljenja u kvazi-sugrađane i pseudo-zemljake drugačije boje kože i konfesionalnog/kulturnog zaleđa, trebalo da motivišu nosioce različitih kulturnih zaleđa da međusobno komuniciraju i da se što neposrednije informišu jedni o drugima, rečju da stupe u plodnu interakciju bez straha od međusobne kulturne kontaminacije i razaranja nekog idealizovanog i mitologizovanog "tradicionalnog načina života."

Društvena uloga kulturne antropologije trebalo bi da se ogleda u dekonstrukciji upravo ovakvih esencijalizacija naše i stranih kultura; a upravo u tome se i ogleda snaga postkulturne teorije: ona teži da pokaže da ništa ne stoji u mestu – kultura nije vremenska kapsula dizajnirana da u zgodan čas ovaploti mit o "zlatnom dobu" nacije; već je reč o dinamičnom procesu pomoću kojeg se društva neprestano menjaju, zajedno sa pojedincima koji grade ta društva i koji bi, zauzvrat, trebalo da razvijaju kreativan odnos prema kulturi. Onog časa kada kulturni procesi u nekom društvu izgube svoj dinamički potencijal, to jest, kada iz ruku pojedinaca pređu u okrilje muzeja i institucija osmišljenih za svrhu očuvanja tradicije, možemo sa sigurnošću reći da je kultura mrtva i otpočeti pripreme za njen konačan pogreb. Sve do tog trenutka, kultura će održati svoju vitalnost kroz individue kadre da prevaziđu puko parazitiranje na udobnim tradicijskim narativima, te kroz društvene aktore sposobne da prošire polje simbolične ekspresije čoveka ka nekim boljim, konstruktivnijim, humanijim tradicijama; i tako u nedogled. A sasvim je moguće da su upravo multikulturalna okruženja najpogodnija za ovako deesencijalistički i kosmopolitski koncipiran razvoj čovekovog kulturnog univerzuma.

* * *

Striktne poente postkulturne antropologije²⁷, navedene u gornjim pasusima, deluju kao anticipacija, pa i kao uzor političkim kritikama sumiranim ra-

²⁷ Za istraživače zainteresovane da nastave postkulturna istraživanja, teorijsko-metodološki aparat, iako necelovito artikulisan, rasut je u relativno malom broju studija.

nije u tekstu. Protivljenje ideji da identitet predstavlja predsocijalnu, neinteraktivnu, izvan-naučnu, takoreći prirodnu datost individue, koja socijalnopolitički zavisi od svojih suštinskih svojstava, a koje se ogledaju u rasi, etnicitetu, konfesiji ili u nekom drugom "fundamentalnom" smislu, deluju kao naučno-ideološka podloga političko-medijske hajke koja se protiv multikulturnih politika vodi poslednjih godina u Evropi, često s najviših mesta moći. Kao što smo nastojali da prikažemo, ta naučno-ideološka podloga biva neretko izvitoperena u svrhu stvaranja novih-starih esencijalizacija o "našoj" i "njihovoj" kulturi, i kreiranja paranoidnog ambijenta egzistencijalne ugroženosti "naše" grupe od strane bezimernih hordi, u maniru, "Poješće nas žive. Već ih ima deset miliona, deset miliona njih koji su plaćeni da ne rade ništa."²⁸

Da li je u pitanju puka koincidencija ili kongruencija stanovišta, uži je problem našeg oglada kojem posvećujemo njegovu zaključnu celinu.

Zaključak

I težnje i motivi postkulturnih antropologa multikulturalizma s jedne, i političkih kritičara multikulturalizma s druge strane, fundamentalno su različiti. Iako su konsekvence kritike upućene multikulturnim politikama iz oba ugla strukturno identične na nivou objašnjenja – budući da oba stanovišta procenjuju da multikulturne politike treba napustiti ili bar bitno korigovati kako ne bi nastavile da umanjuju stepen individualnih sloboda – razlozi kojima su one motivisane i posledice kakve nameravaju da proizvedu dijametralno su suprotne. Politički kritičari multikulturnih politika obrušili su se na činjenicu da multikulturalizam onemogućava integraciju pripadnika manjinskih i/ili imigrantskih zajednica u dominantnu kulturu. Antropološki kritičari multikulturalizma usmerili su svoju kritiku na činjenicu da multikulturne politike onemogućavaju pojedincima da budu ono što žele, dakle da biraju i slobodno kreiraju sopstveni identitet, uključujući tu i izbor da ne budu integrisani u dominantne kulturne obrasce društava čiji su deo, posebno ukoliko žive transnacionalnim životima.

Prividna sličnost dve kritičke struje pod površinom krije neusaglasive različitosti: dok političari i zapadni mediji kritikuju multikulturalizam iz etnocentričnih pobuda, fetišizujući kulturu kao predačku uzvišenost – već minulu i uzdignutu u više sfere – postkulturne antropologe kultura zanima samo kao tekući proces, vitalan i istrgnut iz hladnjača tradicije. Tumačenja multikulturne

V. posebno: Rapport 2003; Grillo 2003; Hobart 2000; Kuper 1994; Eriksen 1993; Stolcke 1995; Wright 1998; Wikan 1999; Wolf 1994.

²⁸ <http://www.france24.com/en/20091206-sarkozy-besson-national-identity-debate-immigration-controversy-france-frenchness>

"doktrine" koja proizlaze iz centara političke moći nisu, dakle, ista kao kritike multikulturalizma koje se javljaju unutar discipline. Prva platforma je fokusirana na one odlike – prevashodno nativne – kulture koji su tobože esencijalne, fiksirane, zamrznute, i stoga percepirane kao ranjive u kontaktu s drugačijim – kao da im je potrebna zaštita grupe da ih kulturni drugi ne bi napipali i proždrali – dok je postkulturalna kritika usredsređena na one žive, aktivne elemente kulture, zatečene u datoj društvenoj sredini, pa čak i u monokulturnim, a kamoli u multikulturnim okruženjima, izbegava da teoretiše o esencijalnostima jer ih naprosto ne pronalazi na licu mesta (premda joj preostaje mogućnost da ih konstruiše).

Osim nepostojanja kongruencije, ne može biti reči ni o koincidenciji. Naime, antropološka kritika multikulturalizma jenjava, i antropolozi multikulturalizma u najnovijim istraživanjima otkrivaju pre klasičnu ksenofobiju u savremenim političkim kritikama posledica multikulturnih politika s integracionističkih ili asimilacionističkih pozicija, s posebnim naglaskom na reesencijalizaciji zapadnih tradicija i kulturne "uzvišenosti" nacija, nego što naglašavaju kontraindikovanost multikulturalizma u celini (što može biti i najnovija forma političke korektnosti, koja svakako zavređuje nezavisno istraživanje). Razlog, onda, ne treba ne tražiti ni u kongurenciji ni u koincidenciji stavova, već u radikalno različitim, i čak suprotstavljenim viđenjima onoga što kultura jeste i što bi zauvek trebalo da (p)ostane, te sa priloženih pozicija izvedenih kritika multikulturalizma, kao ideologije i kao doktrine.

Literatura

- Akbar, Ahmed S. 1991. Postmodernist Perceptions of Islam: Observing the Observer. *Asian Survey* 31 (3): 213-231.
- Asad, Talal. 1998. ed. *Anthropology and the Colonial Encounter*. New York: Academic Books.
- Barry, Brian. 2001. *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge: Blackwell Publishing.
- Bielefeldt, Heiner. 2000. 'Western' versus 'Islamic' Human Rights Conceptions?: A Critique of Cultural Essentialism in the Discussion of Human Rights. *Political Theory* 28 (1): 90-121.
- Bilgrami, Akeel. 2006. Occidentalism, the Very Idea: An Essay on Enlightenment and Enchantment. *Critical Inquiry* 32 (3): 381-411.
- Brunner, Claudia. 2007. Occidentalism Meets the Female Suicide Bomber: A Critical Reflection on Recent Terrorism Debates; A Review Essay. *Signs* 32 (4): 957-971.
- Buruma, Ian and Avishai Margalit. 2005. *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*. London: Penguin Books.
- Coronil, Fernando. 1996. Beyond Occidentalism: Toward Nonimperial Geohistorical Categories. *Cultural Anthropology* 11 (1): 51-87.

- Eriksen, Thomas Hylland. 1993. In Which Sense Do Cultural Islands Exist? *Social Anthropology* 1 (1): 133-147.
- Faqir, Fadia. 2001. Intrafamily Femicide in Defence of Honour: The Case of Jordan. *Third World Quarterly* 22 (1): 65-82.
- Friedman, Jonathan. 1992. The past in the future: history and the politics of identity. *American anthropologist* 94 (4): 837-859.
- Friedman, Jonathan. 1993. Will the real Hawaiian please stand: anthropologists and natives in the global struggle for identity. *Bijdragen tot de taal-, land-en volkenkunde* 149 (4): 737-767.
- Gellner, Ernest. 2000. *Postmodernizam, razum i religija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Gill, Sam. 1994. "Mother Earth: An American myth," U: *The invented Indian: Cultural fictions and government policies*, J. Clifton (ed.), 129-44. London: Transaction Publishers.
- Grillo, Ralph D. 2003. Cultural essentialism and cultural anxiety. *Anthropological Theory* 3 (2): 157-173.
- Gupta, Akhil and James Ferguson. 1992. "Beyond "culture": Space, identity, and the politics of difference. *Cultural Anthropology* 7 (1): 6-23.
- Hale, Charles R. 1997. Cultural politics of identity in Latin America. *Annual Review of Anthropology* 26: 567-590.
- Hobart, Mark. 2000. *After culture: Anthropology as radical metaphysical critique*. Duta Wacana University Press, Indonesia
- Kuper, Adam. 1988. *The invention of primitive society: Transformations of an illusion*. London: Routledge.
- Kuper, Adam. 1994. Culture, identity and the project of a cosmopolitan anthropology. *Man* 29 (3): 537-554.
- Kuper, Adam. 2003. The Return of the Native. *Current Anthropology* 44 (3): 389-402.
- Milenković, Miloš. 2003. *Problem etnografski stvarnog: polemika o Samoju u krizi etnografskog realizma* (Etnološka biblioteka, knj. 12). Beograd: Srpski genealoški centar.
- Milenković, Miloš. 2005. "Postkulturna antropologija i multikulturne politike". U: Kovač Senka (ur.) *Problemi kulturnog identiteta stanovništva savremene Srbije*. Beograd: Filozofski fakultet, 67-69.
- Milenković, Miloš. 2007 a. *Istorija postmoderne antropologije: Teorija etnografije* (Etnološka biblioteka, knj. 24). Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Milenković, Miloš. 2007 b. *Istorija postmoderne antropologije, Posle postmodernizma*, (Etnološka biblioteka, knj. 27). Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Milenković, Miloš. 2007 c. Paradoks postkulturne antropologije: postmoderna teorija etnografije kao teorija kulture. *Antropologija* 3: 121-143.
- Milenković, Miloš. 2008. Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma - pogled iz antropologije. Deo prvi: o "očuvanju identiteta". *Etnoantropološki problemi* 3 (2): 45-57.
- Mir-Hosseini, Ziba and Vanja Hamzić. 2010. *Control and Sexuality. The revival of Zina laws in Muslim Contexts*. London: WLUML.
- Mutman, Mahmut. 1992-1993. Under the Sign of Orientalism: The West vs. Islam. *Cultural Critique* 23: 165-197

- Ning, Wang. 1997. Orientalism versus Occidentalism? *New Literary History* 28 (1): 57-67.
- Pišev, Marko. 2008. Gelnerova kritika postmodernizma: relativizam, postmodernizam i politika antropologije. *Etnološko-antropološke sveske* 12: 33-65.
- Pišev, Marko. 2011. Antropologija na obali reke Stiks: Kratak vodič za razumevanje "ljudske bombe" u savremenim interpretacijama islamskog samoubilačkog terorizma. *Antropologija* 11 (2): 189-213.
- Pišev, Marko. 2013. Bodež i veo: Teorijski okvir za kulturno relativističko tumačenje islamskog feminizma. *Etnološko-antropološke sveske* 21: 143-153.
- Price, Daniel E. 1999. *Islamic Political Culture, Democracy, and Human Rights: A Comparative Study*. Westport: Praeger.
- Rabasa, Angel. 2009. *Radical Islam in East Africa*. Santa Monica: Rand.
- Rapport, Nigel. 2003. 'Culture is no excuse'. Critiquing multicultural essentialism and identifying the anthropological concrete. *Social Anthropology* 11(3): 373-384.
- Said, Edvard. 2008. *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Samiei, Mohammad. 2010. Neo-Orientalism? The relationship between the West and Islam in our globalised world. *Third World Quarterly*. 31 (7): 1145-1160.
- Smedley, Audrey. 1998. "Race" and the Construction of Human Identity. *American Anthropologist* 100 (3): 690-702.
- Stolcke, Verena. 1995. Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. *Current Anthropology* 36 (1): 1-24.
- Tamadonfar, Mehran. 2001. Islam, Law, and Political Control in Contemporary Iran. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 40 (2): 205-219.
- Tibi, Bassam. 2001. *Islam between Culture and Politics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wade, Peter. 1993. 'Race', Nature and Culture. *Man* 28 (1): 17-34.
- Wagner, Roy. 1981. *The Invention of Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wikan, Unni. 1999. Culture: A New Concept of Race. *Social Anthropology* 7 (1): 57-64.
- Wolf, Eric. 1984. Culture: Panacea or Problem? *American Antiquity* 49 (2): 393-400.
- Wolf, Eric. 1988. Inventing Society. *American Ethnologist* 15 (4): 752-61.
- Wolf, Eric. 1994. Perilous Ideas: Race, Culture, People. *Current Anthropology* 35 (1): 1-12.
- Wolf, Eric. 1997. *Europe and the People Without History*. Berkeley: University of California Press.
- Wright, Susan. 1998. The politicization of 'culture'. *Anthropology today* 14 (1): 7-15.
- Zubaida, Sami. 2001. Islam and the Politics of Community and Citizenship. *Middle East Report*. 221: 20-27.

Izvori

- Ashtana, Anushka. 2010. Why did multiculturalism become a dirty word? It made me who I am. <http://www.theguardian.com/commentisfree/2010/dec/19/anushka-asthana-multiculturalism-good>
- BBC Europe. 2010. Merkel Says German Multicultural Society has failed. BBC. October 2010, news sec. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451>.
- BBC Europe. 2011. State Multiculturalism Has Failed, Says David Cameron. BBC. February 2011, news sec. <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-12371994>.

- BBC News Europe. 2011. Viewpoints: Anti-Muslim prejudice in Europe. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-12240433>
- Crossan, Andrea. 2012. Breivik Trial: How Multicultural is Norway? The World. April 17, world sec. <http://www.theworld.org/2012/04/breivik-trial-how-multicultural-is-norway/>.
- Erlanger, Steven. 2011. France Enforces Ban on Full-Face Veils in Public. The New York Times. April 2011, world sec. <http://www.nytimes.com/2011/04/12/world/europe/12france.html?ref=weekinreview>.
- FRANCE24. 2009. <http://www.france24.com/en/20091206-sarkozy-besson-national-identity-debate-immigration-controversy-france-frenchness>.
- Gilbert, Marie. 2011. France's 'Battle of the Veil.' <http://www.geopoliticalmonitor.com/frances-battle-of-the-veil-4348/>.
- Guillam, Peter. 2011. The Multiculturasim Debate is Not About Culture. The Guardian. April 26, news sec. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/apr/26/multiculturalism-debate-british-values-culture>.
- Hannan, Daniel. 2012. Multiculturalism? Nonsense. The Olympics are a Victory for Patriotism and Common British Values. Mail Online. August 6, news sec. <http://www.dailymail.co.uk/debate/article-2184689/Multiculturalism-Nonsense-The-Olympics-victory-patriotism-common-British-values.html>.
- Henegan, Tom. 2012. French Muslims demand group ban after attack on mosque. <http://www.theglobeandmail.com/news/world/french-muslims-demand-group-ban-after-attack-on-mosque/article4629276/>.
- Jacobs, Luke. 2012. Newham Council 'Considering Next Steps' Over West Ham 'Mega-mosque.' Newham Recorder. June 28, news sec. http://www.newhamrecorder.co.uk/news/newham_council_considering_next_steps_over_west_ham_mega_mosque_1_1424696.
- Mega Mosque No Thanx. 2009. Tablighi Jamaat. <http://www.megamosquenothanks.com/evidence/tablighi-jamaat-summary>.
- Murphy, Caryle. 2009. Behind the Veil: Why Islam's Most Visible Symbol is Spreading. <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2009/1213/Behind-the-veil-Why-Islam-s-most-visible-symbol-is-spreading/%28page%29/4>.
- Mustafa, Abid. 2012. Breivik and the Death of Multiculturalism. Bikyamasr. April 28, world sec. <http://www.bikyamasr.com/67473/breivik-and-the-death-of-multiculturalism/>
- Ramdani, Nabila. 2010. Laïcité and the French veil debate. The Guardian. May 23, world sec. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/belief/2010/may/23/france-veil-ban-burqa>.
- Russia Today. 2012. 'Islamist terrorism is the biggest threat in Europe. <http://rt.com/news/islam-radicalization-terrorism-europe-826/>.
- Spiegel Online International. 2010. <http://www.spiegel.de/international/germany/the-man-who-divided-germany-why-sarrazin-s-integration-demagoguery-has-many-followers-a-715876-2.html>
- Spiegel Online International. 2012. Book Excerpt from 'We New Germans': My Home, No Home <http://www.spiegel.de/international/germany/excerpt-from-we-new-germans-a-858622.html>

- The Guardian. 2010. Immigration: France sees tensions rise five years on from Paris riots. <http://www.theguardian.com/world/2010/nov/16/france-racism-immigration-sarkozy>
- The Independent. 2013. France: Huge gay marriage protest turns violent in Paris. <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/france-huge-gay-marriage-protest-turns-violent-in-paris-8632878.html>
- The Observer, Editorial. 2011. Multiculturalism: Mr Cameron's crude caricature solves no problems. <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/06/observer-editorial-multiculturalism-david-cameron>
- The Telegraph, Comment. 2007. Enoch Powell's 'Rivers of Blood' speech. <http://www.telegraph.co.uk/comment/3643823/Enoch-Powells-Rivers-of-Blood-speech.html>

Marko Pišev

Institute of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy University of Belgrade

Miloš Milenković

Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy University of Belgrade

"Islam" In the Anti-Multicultural Rhetoric of Western European Politicians and Anthropologists: Congruence or Coincidence?

The recent rhetoric of the "end" or "failure" of multiculturalism in Europe and beyond came as no surprise to anthropologists. Moreover, the statements made by leading politicians of key European economies seem as though they are based on the decades old anthropological critique of the consequences of the failed implementation of multicultural policies in Europe and on the global level. It is as though the messages we have been getting over the course of the last few years – that multicultural policies are contraindicated, that they weaken the contacts between cultures, rob individuals of the right to change and chose their identities and strengthen intra-cultural mediators of power, with patriarchy, violence against women and children, leaving school, religious fundamentalism and even terrorism as main consequences – are being read by politicians from anthropological analyses of abuses of collective "cultural" rights. The paper considers the nature of this similarity between the discourse of politicians and anthropologists with a special emphasis on the status of "Islam" in them, and discusses whether it is congruence or mere coincidence of stances toward minorities, immigrants and cultural differences, as toward the regulations which were tasked with protecting this diversity as a funda-

mental European value which today, at least at the rhetorical level, seems to be fading.

Key words: "the end of multiculturalism", "the failure of multiculturalism", anthropology, the concept of culture, culture in politics, anthropology of state and law, Europe, Islam

"L'islam" dans la rhétorique anti-multiculturaliste des
politiciens et des anthropologues de l'Europe de l'Ouest:
congruence ou coïncidence?

La récente rhétorique de la "fin", de l' "échec" du multiculturalisme en Europe et ailleurs, n'a pas surpris les anthropologues. De plus, les déclarations des principaux dirigeants politiques des économies européennes les plus importantes semblent reposer sur la critique des conséquences de l'application infructueuse des politiques multiculturelles développées depuis plusieurs décennies par les anthropologues. Il semble que les messages entendus ces quelques dernières années – que les politiques multiculturelles affaiblissent les contacts entre différentes cultures, qu'elles privent l'individu de son droit au changement et au choix de sa propre identité, qu'elles renforcent ceux qui détiennent le pouvoir au sein des cultures même, ayant comme conséquence le maintien du patriarcat, la violence envers les femmes et les enfants, l'abandon de l'école, le fondamentalisme religieux et même le terrorisme – aient été empruntés par les politiciens aux analyses anthropologiques des abus des droits collectifs « culturels ». La nature de cette similarité des discours des politiciens et des anthropologues est ici analysée, avec un accent particulier sur le statut qui y est attribué à "l'islam". La question est également posée s'il s'agit d'une congruence ou d'une simple coïncidence des attitudes envers les minorités, les immigrants et les diversités culturelles, et envers la législation qui devait protéger cette diversité comme une valeur européenne fondamentale qui, elle, semble pâlir aujourd'hui, du moins sur le plan rhétorique.

Mots clés : "fin du multiculturalisme", "échec du multiculturalisme", anthropologie, notion de la culture, culture dans la politique, anthropologie de l'état et du droit, Europe, islam

Primljeno / Received: 29.11.2013.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 16.12.2013.